

Marginàlia Einsteniana

En un article a (*ciència*) (octubre 1980, pp. 10-18), vaig descriure la visita d'Einstein a Barcelona el mes de febrer de 1923, en el marc del nacionalisme català. Aquí presento una colla de dades addicionals a la història, basades en documents que jo desconeixia en aquell temps.

I. Dimissió d'Einstein del Comitè per a la Cooperació Intel·lectual.

En la literatura sobre Einstein s'ha tractat àmpliament aquest episodi. El físic

havia estat una elecció òbvia com a delegat alemany a aquest Comitè de la Lliga de Nacions, que es dedicava a reconciliar les nacions mitjançant la cooperació d'intel·lectuals i científics. No obstant això, Einstein es mostrava molt poc entusiasta pel que fa a la feina del Comitè, puix que considerava que la pròpia Lliga era un titella inútil de les grans potències i que demostraria la seva ineficàcia en la consecució de la pau, tal i com ho explicà en diversos documents públics, incloent una famosa carta a Mme. Curie. D'acord amb això, quan tornava a Berlín des d'Espanya, envià una carta de dimissió al Comitè des de Zuric, amb data del 21 de març de 1923.

Tanmateix, en la seva biografia d'Einstein, Carl Seeling afegí una nova dada a la història: Ens explica que la separació definitiva del Comitè per part d'Einstein fou deguda finalment al "problema català". Seeling no documenta aquesta estranya afirmació, i quan aquesta torna a aparèixer en referències posteriors sembla que la font sigui el mateix passatge de Seeling. Es difícil de veure quins esdeveniments a Catalunya, per seriosos que fossin (Salvador Seguí fou assassinat el 10 de març, mentre Einstein era a Madrid), podrien haver estimulat per si mateixos la dimissió d'Einstein, perquè el "problema" polític de Catalunya respecte a l'Estat Espanyol durant la visita d'Einstein, no sembla haver estat un problema de lluita oberta.

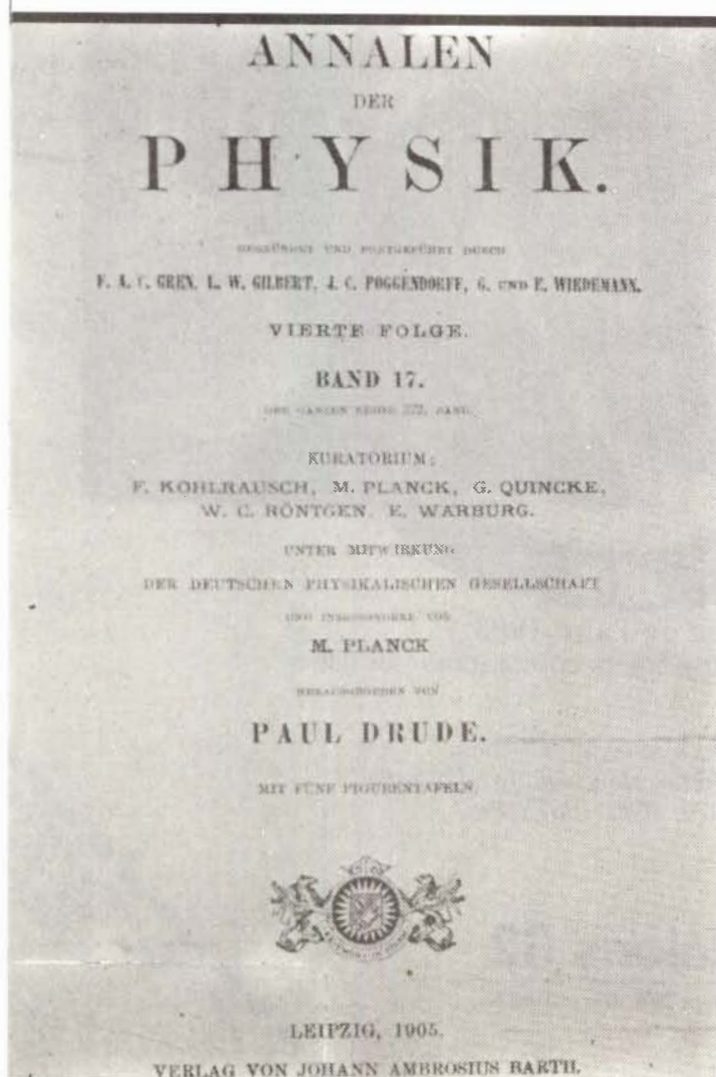

Fig. 1

Portada dels «Annalen der Physik», vol. 17 (1905)

De totes maneres, podríem especular sobre quina podria ésser la base real de la història de Seeling. Segons l'informe del consolat alemany sobre l'estada d'Einstein a Saragossa (12-14 de març), "De tornada cap a Alemanya, Einstein s'aturà un dia a Barcelona, tot i que la seva presència passà pràcticament desapercibuda i no tingueren lloc esdeveniments especials". Aquesta breu segona visita, la qual, que jo sàpiga, no tingué cap ressò en la premsa catalana, pot haver presentat l'ocasió de mantenir converses confidencials amb polítics catalans (Rafael Campalans molt probablement), en el transcurs de les quals podria haver-se tractat el problema de Catalunya en el marc de la política europea en general.

2. La Delegació Sindicalista.

El 27 de febrer de 1923, Einstein donà una conferència, de la qual es féu molta publicitat, als membres del Sindicat Únic de Distribució. La premsa no el cità correctament i semblà que ell mateix s'havia declarat revolucionari, per la qual cosa hagué de preocupar-se per desmentir la història. La invitació a parlar li fou lliurada a Einstein a l'hotel Ritz per una delegació de sindicalistes no identificats per la premsa, excepte el seu cap, Àngel Pestaña. Gràcies a una carta conservada als arxius de la Hoover Institution a Stanford, podem ara identificar un altre membre de la delegació. Una carta de Joaquim Maurín a Einstein, datada el 9 de maig de 1950, comença de la manera següent:

"¿Em permeteu, per començar, evocar el nom d'un conegut comú, Rafael Campalans? Sóc antic amic seu, i un dels membres del grup que us convidà a pronunciar un discurs davant d'un Sindicat Obrer a Barcelona. Fou molt amable de part vostra acceptar la invitació i, tot i que no donàreu una conferència, parlàreu amb nosaltres. Encara recordeu un consell que ens donàreu: llegiu l'*Ètica* de Spinoza."

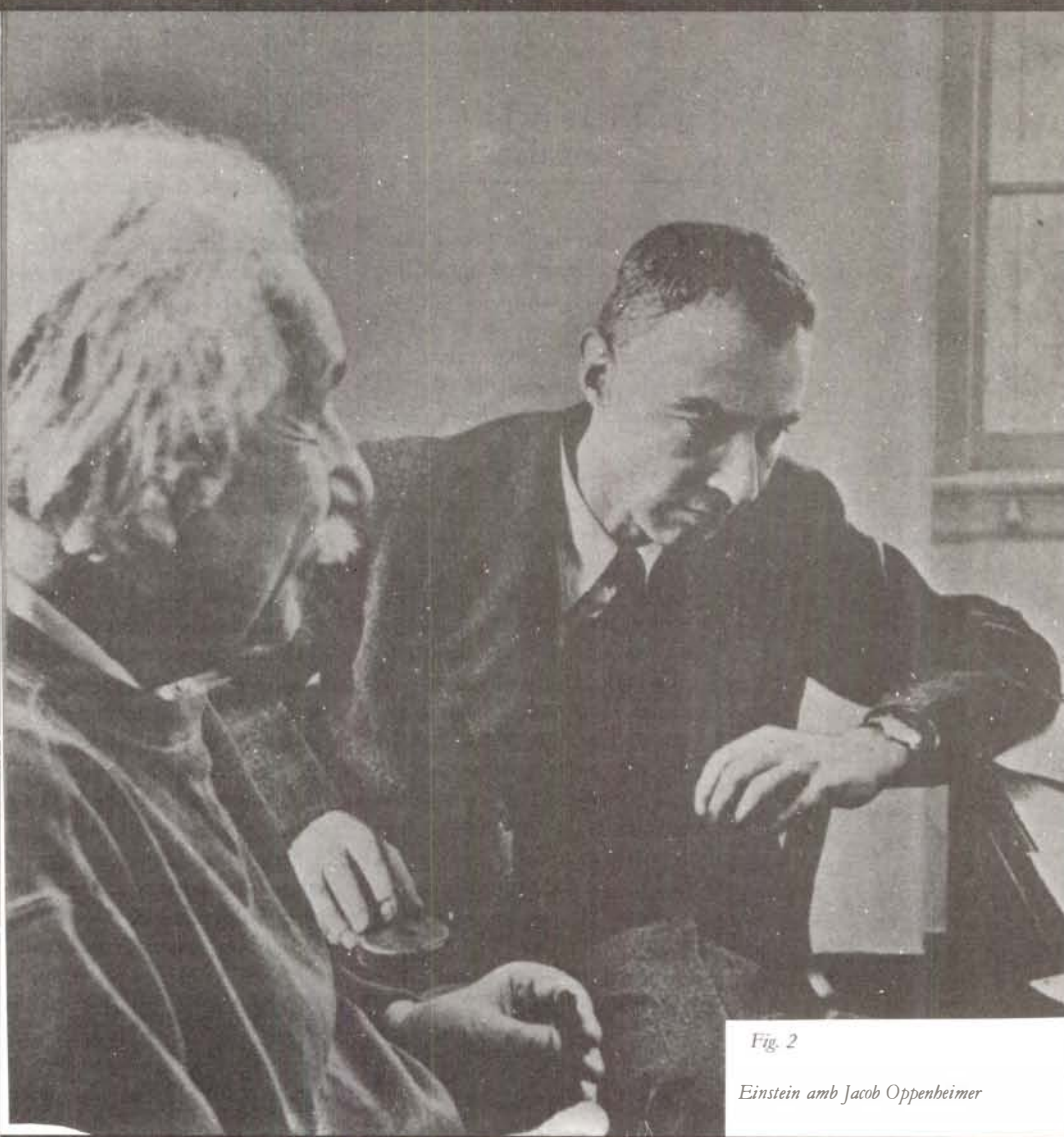

Fig. 2

Einstein amb Jacob Oppenheimer

3. Einstein, Ciutadà Honorari de Catalunya.

El mes d'abril de 1933, la Universitat de Madrid oferí a Einstein una càtedra extraordinària. Encara que mai no prengué possessió formal de la càtedra, hauria d'haver viatjat a Madrid per instal·lar un vicari, designat per ell, que dirigiria un Institut de Física de la Relativitat; i la cita encara estava pendent l'any 1937 (l'episodi complet ha estat documentat en un llibre de J.M. Sánchez Ron i jo mateix, publicat per la Universitat de Madrid). Hi havia encara una expectació general davant el fet que, després d'una curta estada a París el mes d'abril de 1934, el físic vindria a Espanya per inaugurar la càtedra de Madrid. A Catalunya s'adonaren de la situació i, a principis de maig,

després que el viatge a París fos cancel·lat a causa de la delicada salut d'Einstein, el físic rebé una carta, conservada entre els seus papers a la Universitat Hebrea, d'Adolfo Marx, que pel que sembla era un jueu alemany refugiat a Barcelona. Quan s'assabentaren dels plans de viatge d'Einstein, els funcionaris catalans demanaren a Marx l'adreça d'Einstein. "Esperaven que encara seria possible", escriví Marx, "rebre-us a temps com a convidat d'honor a Barcelona per tal que poguéssiu ésser-vos atorgada la ciutadania honorària de Catalunya el 29 d'abril d'aquest any". Com que s'havia ajornat el viatge, Marx demanà al físic, "a nom del President de la Generalitat Catalana", que li comunicés quan li seria possible traslladar-se a Barcelona, afegint que "Després de rebre la seva amable resposta, el President de la Generalitat, Don Lluís Companys, es posarà en contacte amb vos oficialment".

El 21 de maig, Einstein respongué a Marx, expressant la seva "sincera gratitud a les autoritats catalanes pel gran honor". Diu que espera trobar-se prou fort físicament per visitar França i Espanya el 1935, "quan tindrè l'afortunat compromís d'acceptar el gran honor que Catalunya desitja atorgar-me". També afegeix que sovint gaudeix de "les meravelloses cançons tradicionals catalanes que vaig rebre d'alguns amics en una anterior visita a Barcelona" —el més probable és que es refereixi a unes gravacions de Sardanes que el 1923 li havien agradat molt. Només podem fer especulacions sobre qui féu el suggeriment a la Generalitat. Campalans havia mort el 1933, per la qual cosa la idea podia haver estat d'Esteve Terradas, Casimir Lana Serrate o del mateix Marx.

4. Einstein i Campalans.

Gràcies a un esplèndid article de Santiago Riera a *L'Avenç*, tenim la certesa que Einstein se sentí fortament impressionat amb la ideologia política de Rafael Campalans (1887-1933), l'en-

ginyer i polític germanòfon que, junt amb els científics Esteve Terradas i Casimir Lana, fou un dels principals amfitrions d'Einstein a Barcelona el mes de febrer de 1923. En una conversa, Einstein persuadí Campalans que eliminés la paraula "nacionalisme" del seu programa polític, donades les connotacions reaccionàries que el mot havia adquirit en la vida política europea com a conseqüència de la 1^a. Guerra Mundial.

Entre els papers d'Einstein a la Universitat Hebrea, es troben dues cartes escrites per

Campalans, espaiades de deu anys, en les quals es fa palès el desig de l'enginyer de mantenir Einstein informat dels assumptes catalans. A la primera, datada el 17 de maig de 1924, Campalans (que s'adreça a Einstein com "Mon cher maître") escriu: "Després de la vostra partença, quants esdeveniments han trasbalsat el nostre petit país!". Menciona el fet que un any abans s'havia salvat de l'assassinat del delictes d'haver-se oposat a la violència policial, que 180 professors, fins i tot ell i la majoria dels seus amics catalans, eren "al carrer" i que la tasca cultural de la Mancomunitat havia estat destruïda.

Una llarga carta, datada el 2 de setembre de 1932, escrita en alemany amb papers de Las Cortes, a les quals Campalans fou elegit diputat per Barcelona, tracta principalment del moviment pacifista europeu, la personalitat més important del qual era Einstein. Einstein havia esdevingut el líder més visible i de més audiència del moviment europeu de resis-

tència a la guerra, i l'agost de 1931 havia escrit una enèrgica crida per posar fi a la guerra, que seria llegida l'agost de 1931 a un míting de la Internacional de Resistents de Guerra a Lió. Aquest moviment atragué l'atenció de Campalans, el qual recomanà a Einstein que designés com a afiliat català oficial del moviment antiguerres l'Ateneu Polytechnium, fundat el 1924 per Campalans, Estanislau Ruíz Poinseti, i altres professors que havien estat expulsats de la seva càtedra per la Dictadura. El text complet de la carta de Campalans és el següent:

Estimat amic i mestre venerat:

Des del 1923, quan vaig tenir la gran satisfacció de donar-vos la benvinguda a casa meua mentre donàveu unes conferències a Barcelona, he seguit el vostre treball amb un profund interès.

No gosava escriure-us, puix que estic convençut que el que us havia de dir no era prou important per distraure-us de la vostra valuosa tasca.

Fig. 3

Einstein a Poblet

Des d'aleshores, han succeït moltes coses. El nen que la meua dona esperava nasqué sense problemes. Li hem posat Albert. Cinc anys després, la meua esposa morí. Durant la dictadura, els homes liberals de Catalunya hem sofert molt.

Evidentment, em destituïeren del meu càrrec de professor i secretari per a la instrucció tècnica. Els republicans espanyols, units com una sola força, hem estat capaços finalment d'expulsar aquesta forma de govern tan anacrònica. Agraïixo haver tingut la possibilitat d'actuar allà on el perill era present. Les primeres setmanes, vaig pertànyer al govern revolucionari de Catalunya. En primer lloc vaig ésser elegit conseller de districte de Barcelona i tinent d'alcalde, càrrecs que vaig deixar posteriorment, perquè vaig ésser nomenat representant a l'estat i després al parlament federal. Podeu veure que les meves obligacions docents no em permeteren oblidar el compliment dels meus deures com a ésser humà i com a ciutadà.

Tan aviat com ens assabentàrem a Barcelona de la vostra crida contra la guerra, la publicàrem en el diari Justicia Social (òrgan del partit polític Unió Socialista de Catalunya). Us n'enviaré una còpia (via tarifes de correus per a impresos).

Durant les darreres setmanes, he fixat la meua total atenció en els moltíssims esdeveniments que afecten la situació política interna d'Espanya. Quan vaig llegir les vostres paraules, la meua primera intenció fou escriure-us immediatament, puix que desitjava expressar-vos el meu suport entusiasta a la vostra noble crida contra la guerra. És la primera vegada que tinc l'oportunitat de fer-ho.

Us adjunto una còpia de la resolució que l'Ateneu Polytechnium de Barcelona prengué el 20 d'agost. Per això us demanem amb gran interès que atorgueu a aquesta societat la representació catalana de la "Internationale des Réfractaires à la Guerre". És un grup de treball format per molts antics alumnes de l'Escola de Treball que vós

visitàreu. Donat que el seu caràcter és exclusivament cultural i que no està afiliat a cap partit polític, tindria moltes més possibilitats de dur a terme una tasca força productiva.

Des del 26 al 30 de setembre, seré a Brusel·les per a assistir al Congrés Internacional de la Instrucció Tècnica. Degut a les moltes dificultats de la nostra situació actual, tenim una gran quantitat de feina a Catalunya. No podem, en aquest moment, oferir cap ajuda financiera al "Fond Einstein"; no obstant això, ho farem tan aviat com les circumstàncies ens ho permetin.

Rebeu les salutacions més afectuoses d'un amic i admirador lleial. R. Campalans.

Thomas F. Glick

Fig. 4

Pas d'Einstein per Barcelona. El senyor Ribé, cap de protocol de l'Ajuntament, li dona el comiat a l'antiga estació de França.